

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР АУШВІЦ,
27 січня 1945 р.

Цилька не зводять очей із солдата, який стоїть перед нею й говорить щось то російською, то німецькою. До табору ввійшла армія, і от зараз над вісімнадцятирічною дівчиною височіє військовий.

«Du bist frei». Ти вільна.

Вона не впевнена, що почула ці слова. Єдиними росіянами, яких Цилька раніше бачила в таборі, були висохлі від голоду військовополонені.

Невже свобода справді існує? Невже це жахіття може скінчитися?

Оскільки вона мовчить, солдат нахилється до неї та кладе руки їй на плечі. Вона здригається, і він швидко їх забирає.

— Вибач, не хотів тебе налякати, — продовжує він уривчастю німецькою та, похитавши головою, вирішує, що дівчина його не розуміє. Розлого махнувши рукою, ще раз повільно повторює: — Ти вільна. Ти в безпеці. Ми — Радянська армія, і ми прийшли тобі допомогти.

— Я розумію, — шепоче Цилька, загортаючи в пальто своє худорляве тільце.

— Ти розумієш російську?

Цилька ствердно киває. У дитинстві вона чула східнослов'янський діалект — русинський.

— Як тебе звати? — акуратно запитує солдат.

Цилька дивиться йому в очі й чітко вимовляє:

— Мене звати Сесилія Кляйн, але мої друзі кличуть мене Цилькою.

— Дуже гарне ім'я, — каже він. Як незвично дивитися на чоловіка, що не є загарбником і має такий здоровий вигляд. У нього сяють очі, є щоки, а з-під кашкета вибивається світле волосся. — Звідки ти, Цилько Кляйн?

Спогади про її минуле стерлися, перетворилися на марево. Одного разу їй стало дуже боляче згадувати про те, що раніше вона з родиною мешкала в Бардієві й що в неї справді існувало те, *інше* життя.

— Я з Чехословаччини, — відповідає вона, і її голос тремтить.

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР АУШВІЦ-БІРКЕНАУ, лютий 1945 р.

Цилька гріється в бараку, сівши якомога ближче до пічки. Вона знає, що на неї вже звернули увагу, адже інших здорових жінок, включно з її подругами, есесівці давно вивели з табору. У бараку залишилися тільки хворі, до смерті худі або діти. І Цилька. Їх усіх мали розстріляти, але, кваплячись урятувати власну шкіру, нацисти просто кинули їх напризволяще.

До солдатів долучилися інші службовці — як почула Цилька, агенти контррозвідки (хоча вона й не дуже розуміла, хто це), — щоб упоратися із завданням, до якого не готували звичайних солдатів. Радянські служби повинні були стежити за законом і порядком, особливо в разі загрози безпеці Радянського Союзу. Як пояснили Цильці солдати, розвідники мусили допитати кожного в'язня, щоб визначити його статус у полоні, особливо чи не був він колаборантом і поплічником нацистів.

Відступальна німецька армія вважалася ворогом Радянського Союзу, а отже, кожен, хто мав до неї стосунок, — теж.

До барака заходить солдат:

— Ходімо зі мною, — наказує він, махнувши до Цильки. Тієї самої миті хтось хапає її за праву руку й силоміць підводить на ноги. За останні кілька тижнів у бараку звикли, що когось забирають на допит, тож для Цильки просто «настала її черга». Їй вісімнадцять, і вона лише сподівається, що вони зрозуміють: у неї не було вибору. Інакше на неї чекала смерть. Дівчині залишається вірити, що вона скоро повернеться до Чехословаччини і зможе жити далі.

Коли її забирають до будівлі, яку Радянська армія використовує як головний штаб, Цилька намагається всміхнутися до чотирьох чоловіків, які сидять навпроти, в іншому кінці кабінету. Вони тут, щоб покарати її кривдників, а не її. Настали добрі часи, втрат більше не буде... Утім, вони не привітні. Дівчина помічає, що їхня форма трохи відрізняється від форми солдатів на вулиці. На їхніх плечах — блакитні еполети, і така сама блакитна стрічка з червоною смужкою прикрашає офіцерські кашкети, що лежать перед ними на столі.

Один службовець нарешті всміхається і ввічливо просить:

— Будь ласка, назвіть ваше ім'я.

— Сесилія Кляйн.

— Звідки ви, Сесиліє? Країна та місто вашого народження.

— Бардїїв, Чехословаччина.

— Дата вашого народження?

— Сімнадцяте березня 1926 року.

— Скільки ви тут перебуваєте?

— Я потрапила сюди двадцять третього квітня 1942 року, невдовзі після мого шістнадцятиріччя.

Агент мовчки її вивчає.

— Тобто ви тут давно.

— Так, цілу вічність.

— Що ви робили тут із квітня 1942?

– Намагалася вижити.

– Так, але як вам це вдалося? – він нахиляє голову. – Не схоже, що ви голодували.

Цилька мовчить, але рукою проводить по волоссю, яке відрізала кілька тижнів тому, коли з табору вивели її подруг.

– Ви працювали?

– Я працювала над тим, щоб вижити.

Четверо чоловіків обмінюються поглядами. Один із них бере папірець, прикидаючись, що щось із нього зачитує.

– Сесиліє Кляйн, у нас є на вас донос. У ньому зазначено, що ви вижили, займаючись проституцією з ворогом.

Цилька нічого не каже, тільки важко ковтає клубок у горлі й переводить погляд з одного чоловіка на іншого, намагаючись осягнути, що вони щойно сказали, і зрозуміти, що очікують почути у відповідь.

Далі говорить інший:

– У мене просте запитання: ви спали з нацистами?

– Вони були ворогами, а я – полоненою.

– Але ви з ними спали? Нам повідомили, що так.

– Як і багато інших бранок, я була змушена робити те, що мені наказували. Вони взяли мене в полон.

Перший агент підводиться.

– Сесиліє Кляйн, ми відправимо вас до Кракова і вже там вирішимо, що робити далі, – потім він відводить очі.

– Ні! – вигукує Цилька. Цього не може бути! – Ви не можете так зі мною, мене взяли в полон!

Один із чоловіків, який досі мовчав, тихо запитує:

– Ви говорите німецькою?

– Так, трохи. Я прожила тут три роки.

– Також ми чули, що ви розмовляєте багатьма іншими мовами, хоча походите з Чехословаччини.

Цилька не протестує, а лише зводить до купи брови, не розуміючи, чому це важливо. Деякі мови вона вивчала в школі, а уривки інших підхопила, спілкуючись тут, у таборі.

Усі чоловіки презираються.

— Те, що ви говорите іншими мовами, наштовкує нас на думку, що ви шпигунка й будете передавати інформацію тим, кому вона потрібна. Це ми будемо розслідувати в Кракові.

— Вам загрожує тривале ув'язнення у виправній колонії, — повідомляє перший офіцер.

Ще якусь мить Цилька осмислює сказане, а потім той самий солдат, що привів її сюди, хапає її за руку й тягне в інший кабінет. Дорогою вона відчайдушно горлає про свою безневинність:

— Мене примусили! Мене звалтували! Будь ласка, ні!
Але офіцери не реагують, ніби не чуючи її слів.
І переходять до наступного бранця.

В'ЯЗНИЦЯ МОНТЕЛУПІЧ, КРАКІВ, липень 1945 р.

Цилька сидить, зігнувшись у кутку смердючої вогкої камери, втративши лік часу. Скільки днів уже минуло? Тижнів, місяців?

Вона не спілкується із сусідками по камері, бо, коли це почують наглядачі, її заберуть і повернуть у синцях і розірваному одязі. «Сиди тихо, як миша, — каже вона собі, — аж доки не знатимеш, що насправду відбувається і що можна казати». Щоб хоч трохи менше дихати гниллю, цвіллю та смородом людських відходів, вона відірвала клаптик від сукні та обв'язала ним рот і ніс.

Одного дня її звідси заберуть. Майже неприємна від голоду й виснажена постійним пильнуванням, Цилька дивиться на все, немов уві сні, а постаті наглядачів, стіни й стеля камери пливуть у неї перед очима. У коридорі, в черзі з іншими ув'язненими, що поволі просуваються до дверей, їй удається бодай на кілька секунд притулитися до сухої теплої стіни. Коридори

опалюють для охорони, але самі камери — ні. І хоча надворі вже має бути тепло, в'язниця, здається, вбирає в себе весь холод ночі й тримає його цілий день.

Коли настає її черга, Цилька заходить до кабінету, де за столом сидить офіцер. Єдина лампа зеленим світлом осяє його лице, а інші службовці біля дверей вказують їй, що вона має сісти за стіл.

Офіцер дивиться на аркуш перед його очима.

— Сесилія Кляйн?

Цилька озирається навкруг: у кабінеті лише вона і трое здорованів.

— Так.

Офіцер знову опускає очі й зачитує з аркуша:

— Вас звинувачено у співпраці з ворогом через проституцію та шпигунство і засуджено на п'ятнадцять років ув'язнення у виправній колонії суворого режиму, — затим він підписує аркуш і простягає їй: — Підпишіть, що ви все зрозуміли.

Цилька все зрозуміла, хоча офіцер говорив німецькою, а не російською. Це такий підступний хід? Відчуваючи на собі погляди чоловіків біля дверей, вона розуміє, що мусить щось робити, та, здається, в неї немає вибору, а є лише цей папір, який чекає на підпис.

Офіцер перевертає аркуш і вказує на пунктирну лінію, над якою все написано кирилицею. Знову, як і неодноразово в її юності, у неї залишається два варіанти: один — іти вузькою невідомою стежкою, а інший — смерть.

Офіцер простягає їй ручку і змуджено позирає на двері, чекаючи наступного в'язня і просто виконуючи свою роботу.

Тремтливою рукою Цилька ставить підпис, і лише коли її виводять із в'язниці та заштовхують у вантажівку, розуміє, що зима закінчилася, весни не існувало, а одразу настало літо. Хоча тепло сонця лікує її змерзле та досі живе тіло, його

сяйво сліпить їй очі. Не встигнувши звикнути, вона вже прибуває на наступну зупинку: різко загальмувавши, вантажівка підвозить їх до червоних теплушок.

РОЗДІЛ 2

ПОТЯГ ЗА НАПРЯМКОМ «ВОРКУТИНСЬКИЙ ВТТ, СИБІР»,
160 км на північ від Полярного кола, липень 1945 р.

Підлога критого залізничного вагона застелена соломою, і кожна ув'язнена намагається сісти, відвоювавши собі її шматочок. Старші жінки голосять, немовлята пхикають — даремно Цилька сподівалася, що вже ніколи не почує жіночого лементу. Потяг годинами стоїть на станціях, і спекотний день перетворює душні вагони на пекло. Відро води, залишене в'язням, скоро закінчується, немовлята зривають горла від плачу, а старі жінки зрешті-решт вводять себе у транс мовчазним погойдуванням. Цилька вмолилася біля стіни, насолоджуючись маленькими ковтками повітря, що просочуються через крихітні шпарки. Збоку на неї спирається дівчина, грубо тручись спиною об її зігнуті коліна, але Цилька не зважає. Немає сенсу боротися за простір, якого нема.

Коли потяг робить перший ривок, важко потягнувши незліченну кількість вагонів кудись подалі від Кракова та, як здається, відриваючи невірників від будь-якої надії повернутися додому, Цилька відчуває, що зовні настала ніч. Тоді, сидячи й чекаючи в бараку, вона дозволила собі проблиск надії. Тоді, в тому місці. І як вона могла? Її доля — бути покараною.

Можливо, це заслужено. Утім, коли потяг збільшує швидкість, вона клянеться собі, що ніколи, ніколи-преніколи не опиниться знов у місці, схожому на блок № 25.

Мабуть, є інший спосіб залишатися живою, крім постійного споглядання смерті.

Чи довідається вона, що з її друзями, яких примусово вивели з табору? З ними ж усе гаразд? Вона не дозволить собі думати інакше.

Доки гул потяга заколисує дітей, тишу розриває виття молододі матері, що тримає на руках виснажене немовля. Воно померло.

Цилька розмірковує, з яких причин тут опинилися ці жінки. Вони також єврейки? У тюрмі були люди переважно інших національностей – вона чула це з їхніх розмов. Цікаво, куди їх везуть. Якимись дивом їй вдається заснути.

Раптова зупинка потяга розкидає пасажирів навсідчів. Люди б'ються одне об одного, скручують кінцівки та зойкають від болю. Цилька збирається докупи, тримаючись за дівчину, яка всю ніч спиралася на неї.

– Ми тут, – каже хтось. Але де це «тут»?

Цилька чує, як гримлять засуви, але з потяга ніхто не виходить. Двері їхнього вагона відчиняються навідліг, і її знову сліпить яскраве сонце.

Надворі стоять двоє чоловіків: один передає до простягнутих рук відро води, інший жбурляє кілька куснів хліба і рвучко зачинає вагон. Жінок знову поглинає присмерк, і вони починають бійку за пайок. Цилька часто це бачила. Вереск посилюється, аж доки старша жінка не встає й мовчки здімає руки. Навіть у напівтемряві її фігура займає достатньо місця й має владний вигляд. Усі замовкають.

– Ми будемо ділитися! – авторитетно заявляє вона. – Скільки в нас хлібин?

П'ять жінок підводять руки догори, вказуючи на кількість буханок, які можуть розламати.

— Спочатку дайте дітям, а решту поділимо. Якщо котрійсь із вас не дістанеться, вона поїсть наступного разу, згода?

Жінки починають відламувати від хлібин маленькі шматочки, передаючи їх матерям. Цильці не вистачає. Вона засмучена й не впевнена, що віддавати їжу дітям — найкраща ідея. Якщо їх везуть у таке місце, в якому вона була, то це просто даремно. Вона знає, що це жакливі думки.

Декілька годин потяг стоїть на місці, жінки й діти знову замовкають.

Та раптом тишу розтинає крик дівчини, і доки жінки навколо намагаються її заспокоїти й дізнатися, що трапилось, вона схлипує, простягаючи закривавлену руку. Цилька помічає це в проблисках мерехтливого світла.

— Я помираю.

Найближча до дівчини бранка дивиться на плями крові на її сукні.

— У неї місячні, — каже вона. — Усе з нею гаразд, вона не вмирає.

Проте бідолашна продовжує хлипати. Дівчина, що сидить біля ніг Цильки, одягнена у схожу літню сукню і трохи молодша на вигляд, встає й гукає до тієї, що привернула увагу:

— Як тебе звати?

— Ана, — пхикає дівчина.

— Ано, я Джозі. Ми подбаємо про тебе, — запевняє вона, озирючись навкруг. — Хіба ж не так?

Жінки кивають і бурмочуть на знак згоди.

Одна з полонянок легко обхоплює обличчя дівчини й притягає його до себе.

— У тебе що, ніколи не було місячних?

Дівчина заперечно хитає головою. Старша жінка притискає її до грудей, гойдає і заспокоює, а Цилька відчуває дивну самотність і сум.

— Ти не вмираєш. Ти стаєш жінкою.

Деякі бранки вже вкорочують подоли своїх суконь, відривають клаптики одягу й передають їх тій, яка дбає про дівчину.

Потяг рушає, і Джозі, не втримавшись, падає на підлогу. Вона гигає, і Цилька теж не може стриматися від сміху. Коли дівчата презираються, Цилька помічає, що Джозі трошки схожа на її подругу Гіту. У неї теж темні вії та брови й маленький гарний рот.

Багато годин потому, на черговій зупинці, їм знову закидають воду та хліб. Цього разу вагон оглядають уважніше, і молоді жінки змушують віддати солдатам її мертве немовля. Її стримують, бо вона рветься за ним із вагона, але двері зачиняються. Її гуркіт змушує її замовчати, а інші жінки, втішаючи, відводять її в куток.

Цилька бачить, як Джозі уважно за всім цим спостерігає, затуляючи рот рукою.

— Джозі, так? — запитує вона дівчину, що тулиться до неї, відколи їх посадили в потяг. Питання лунає польською, бо Цилька чула її від Джозі.

— Так, — дівчина повільно обертається, сідаючи до Цильки обличчям.

— Я Цилька.

Здається, їхнє знайомство захоочує до спілкування інших жінок. Цилька чує, як вони називають свої імена, і невдовзі потяг починає тихо гудіти, мов вулик. Люди визначають знайомі їм мови й потроху міняються місцями, щоб об'єднатися за національностями. Чутно, як розповідають історії. Одну жінку звинуватили у співпраці з нацистами через те, що вона продавала їм у своїй польській пекарні хліб. Іншу заарештували за переклад німецької пропаганди. Ще одну нацисти взяли в полон, а коли її ввіймали разом із ними, то засудили за шпигунство. Дивно, але кожна жінка розповідає, як опинилася в цій пастці, чергуючи сльози зі сміхом. Дехто підтверджує, що їх везуть у виправну колонію, але невідомо яку.

Джозі розповідає Цильці, що вона з Кракова і що їй шістнадцять. Цилька теж саме збирається сказати, скільки їй років і де вона народилася, та її сусідка голосно виголошує:

— Я знаю, чому вона тут.

— Дай їй спокій, — наказує міцна старша жінка, яка запропонувала ділити хліб.

— Але я бачила її в шубі посеред зими, доки ми всі замерзали до напівсмерті.

Цилька мовчить, та її горло починає нестерпно пекти. Піднявши голову, дивиться на ту, хто закидає їй звинувачення, однак нападниця не витримує такого пильного погляду. Цилька ніби трохи її впізнає. Чи не була вона також тривалий час у Біркенау? Чи не працювала на тепленькому місці в адміністративній будівлі?

— А ти, та, що хоче її звинуватити, — звертається старша жінка, — чому ж ти тоді в цьому розкішному вагоні їдеш із нами в літню відпустку?

— Я не винна. Я нічого не зробила, — лунає тиха відповідь.

— Жодна з нас нічого не зробила, — упевнено заявляє Джозі, захищаючи свою нову подругу.

Стиснувши щелепи, Цилька відвертається від нападниці, відчуваючи на собі сповнений підтримки погляд Джозі. Ледь помітно їй усміхнувшись, повертається до стіни й заплющує очі, намагаючись заблокувати спогад про Шварцгубера*, який раптово зринає в її голові: старший офіцер Біркенау стоїть у маленькому кабінеті, розстібаючи пасок, а за стіною плачуть жінки.

***

На наступній зупинці Цилька отримує свій пайок хліба. За звичкою з'їдає половину, а решту ховає в пазуху, обачно

* Obersturmführer SS, Sturzaftlagerführer табору Біркенау та Sturzaftlagerführer табору Равенсбрюк. — Тут і далі примітки перекладачки.

озираючись навколо, щоб часом хтось його не побачив і не з'їв. Відвернувшись до стіни, заплющує очі й сяк-так засинає.

Потроху виринаючи зі сну, Цилька спантелічено помічає Джозі простісінько перед своїм носом. Дівчина тягнеться до її коротко підстриженого волосся, а Цилька автоматично хоче її відштовхнути.

– Мені подобається твоя зачіска, – каже Джозі втомленим голосом.

Заспокоївшись, Цилька простягає руку до скубаної стрижки своєї молодшої знайомої.

– А мені – твоя.

У в'язниці Цильку нещодавно постригли й обробили від вошей. Вона часто була свідком цього процесу в тому, іншому місці, але Джозі, ймовірно, до такого не звикла.

Волюючи змінити тему, Цилька запитує:

– Ти тут не сама?

– Ні, з бабусею.

Дівчина стежить за поглядом Джозі, який та переводить на сміливу жінку, що гуртувала їх декілька годин тому й усе ще обіймає дівчинку Ану. Пильно подивившись на них обох, киває у відповідь.

– Може, ходи, сядь до неї ближче? – пропонує Цилька.

Ймовірно, там, куди їх везуть, бабуся Джозі довго не протягне.

– Мабуть, піду. Може, їй страшно.

– Так, мені теж, – каже Цилька.

– Справді? А по тобі не скажеш.

– Та ні, страшно. Але як захочеш іще поговорити, приходь, я буду тут.

Джозі обережно обходить інших жінок між Цилькою та бабусею, і новий гурт приймає її у своє коло. Спостерігаючи за тим, як жінки знаходять місце для її нової подруги, Цилька ледь помітно всміхається у смужках світла, що сіються у вагон крізь шпарки.